

JAK SE INTERPRETUJE KLADIVEM

(T. G. Masaryk a F. Nietzsche)

URS HEFTRICH

Naše "moderní" *filozofie*: na ni v 20. století velmi zapůsobil Friedrich Nietzsche, otec a hlavní filozofická autorita německého fašismu. Hlasatel hrubé síly, německé povýšenosti nad jinými národy, aristokratismu vybraných jedinců nad tupou, neuvědomělou masou. Kolik lidí i v naší tzv. moderní kultuře podleho Nietzscheovi, živili se jím, napodobili jej, dali se prostoupit nietzschovstvím, zejména jeho otravným, tak v hloubi protilidovým pesimismem!¹

Byl to Zdeněk Nejedlý, koryfej hudební estetiky českého stalinismu, jenž roku 1948 vynesl nad Nietzschelem tento ideologický rozsudek smrti. Revize jeho verdiktu již dávno probíhá a není těžké ji v tomto případě zdůvodnit. Bylo by jednoduché poukázat na nepokrytou stranickost soudce, jakož i na jeho vlastní, zcela odlišné ocenění Nietzsche z dřívější doby. V roce 1926 vyšla Nejedlého kniha *Nietzschova tragédie*. Již v jejím úvodu autor prohlašuje, že Nietzsche (se nám... jeví) "dnes v docela jiném světle, a (...) daleko sympatičtější, aspoň v tom smyslu, že dnes i odpůrce jeho filozofické nauky se musí sklonit před pravdivostí jeho osobnosti". Nietzsche je podle něho "veliký hrdina tragédie, jež nese hrdý název 'moderní kultura'".² Plným právem by tedy bylo možné odmítnout Nejedlého jakožto soudce zapleteného do rozporů a předsudků. Nahlédneme-li však blíže do české recepce Nietzsche, pochopíme dějinný kontext jeho zaujatosti.

Nejedlý mohl být pevně přesvědčen, že vynáší svůj soud nad Nietzschelem jakoby jménem lidu. Vždyť jen uchopil a rozvinul to, co svým krajanům již od přelomu století o německém mysliteli hlásal T. G. Masaryk. Masaryk se ke svému vrstevníkovi – byl jen o šest let mladší než Nietzsche – stavěl zcela odmítavě. Znal ho ovšem jen velmi povrchně. Místo aby chápal Nietzscheovu nauku z její vnitřní souvislosti, rozškatulkoval ji do řady hesel. Avšak právě to, co problematizuje Masaryka jako Nietzscheova interpreta, činí z něho obzvláště cenný zdroj našeho zkoumání. Neboť redukce Nietzsche na hrst pozitivistických formulí na jedné straně ukazuje, že o něm byl Masaryk informován především z druhé ruky, to znamená že v zásadě přejímal obraz, který o Nietzscheovi měla univerzitní filozofie jeho doby. Tím, že celkovou sumu Nietzscheova myšlení rozměnil na drobné mince

¹ Z. Nejedlý: Za lidovou a národní kulturu, *Z české literatury a kultury (1860-1960)*, Praha 1972, s. 322-323.

² Z. Nejedlý: *Nietzschova tragédie*, Praha 1926.

přístupných termínů, uvedl Masaryk na druhé straně tyto mince do trvalého oběhu. Jako místo, kde se profesionální kritika mění v lidový předsek, je tudíž Masarykův postoj k Nietzschevi nanejvýš informativní.

Již v roce 1895 byl Masaryk nucen konstatovat, že Nietzsche "straší mladým v hlavách", uklidnil se však proroctvím, že bude brzy "neškodný".³ Škodlivé se mu na Nietzschevi zdálo zejména jeho domnělé nepřátelství vůči myšlence humanity.⁴ Tuto výtku upřesnil roku 1901 v přednáškovém cyklu *Ideály humanitní*.⁵ Zde rozvrhl – zčásti v návaznosti na jiné filozofické školy, zčásti v polemice s nimi – svoji vlastní etiku. Masarykovu zálibu ve zjednodušujícím nálepkování prozrazují už nadpisy kapitol: Socialismus, Individualismus, Utilitarismus, Pesimismus, Evolucionismus a Pozitivismus. Mezi těmito kapitolami je jedna nápadná tím, že je věnována jednotlivé osobnosti: Nietzsche (IH 51-54). Kapitolu uvádí krátký přehled obsahu:

Krajní individualismus Nietzschev. "Buďte tvrdi!" Tvoření "nadčlověka". Anarchismus Nietzschev.⁶ Rozpor Nietzschev – nadčlověk je přece jen člověkem. Fiasko krajního individualismu a subjektivismu (IH 51).

Již z toho je patrné, jakou metodou Masaryk s Nietzschem zachází. Tato metoda spočívá ve dvou krocích: nejprve je protivníkovou nauka zhuštěna do formule a potom je tato formule vyvrácena. Například:

Nietzsche je také proti všemu demokratismu. Demokracie, sociální demokrat chce rovnost, humanitu, ale Nietzsche chce nerovnost, pánovitost. Žádná humanita, nýbrž tvrdost (IH 53).

V zásadě je konstatování, že Nietzsche je proti demokracii, správné a pochopitelné je i Masarykův afekt vůči všemu antidemokratickému. Avšak

³ T. G. Masaryk: Naše nynější krize, in *Česká otázka*, Praha 1948, s. 305.

⁴ Tamtéž, s. 336.

⁵ T. G. Masaryk: *Ideály humanitní. Problém malého národa. Demokratismus v politice*, Praha 1990 (dále citována jako IH).

⁶ Jak se má tento *anarchismus* slučovat s *aristokratismem*, jež Masaryk užívá téměř jako synonyma pro *nietzscheanismus* (IH 47), zůstává tajemstvím. Další *-ismy*, s nimiž Nietzsche spojuje, jsou – kromě již uvedených –: *darwinismus* (IH 52), *egoismus* (IH 53), *mysticismus* (*Přehled nejnovější filozofie náboženství*, Praha 1905, s. 9), *nihilismus*, *antihistorismus*, *voluntarismus*, *emocionalismus*, *evolucionismus* (*The Spirit of Russia: Studies in History, Literature and Philosophy*, London-New York 1955, s. 73, 374 a 388), *pangermanismus* (*Nová Evropa: Stanovisko slovanské*, Praha 1920, s. 41) a *solipsismus* (z něhož má být únikem nadčlověk: *Světová revoluce*, Praha 1925, s. 413).

také v demokracii existuje panství a nerovnost a odpůrce této státní formy není nutně nepřítel všeho humánního. Ferdinand Peroutka, sám vášnivý demokrat, to věděl a napsal o Nietzscheovi roku 1930 brilantní esej pod titulem *Nikoli nepřítel*.⁷ Nikoli advokát vůle k moci, nýbrž zastánce humanity zde tedy filozofuje kladivem. Procitne-li občas v Masarykovi hlubší porozumění, je ihned zahrnán mocnými údery. Například diferencovanější náhled, že Nietzsche "[n]ezavrhuje lásky k bližnímu" ve všem všudy, že jenom chce, aby to nebyla "slabošská, neenergická" láska křesťanství, nýbrž "láska jiná, láska tvůrčí, tvrdá" (IH 52), je o málo později nahrazen již citovaným heslem: "Žádná humanita, nýbrž tvrdost."

Masaryk zahajuje svou přednášku o Nietzscheovi prohlášením: "Mohu se vyslovit stručně" (IH 51). Svě slovo dodrží: Nietzscheova nauka je seškrtána na řadu snadno zapamatovatelných holých vět. Filozof, který tak radikálně jako stěží kdo před ním napadl "víru v já" (KSA 6, 91),⁸ je představen tezí: "Nietzsche klade všechen důraz na 'já' (...): já, zase já, a opět já!" (IH 51). Z jeho kritiky poznání je naproti tomu získán tento trojí extrakt: "tělo je pravda" (IH 51), "pud – to je pravda" (IH 51) a "ve zločinu zjevuje se pravda" (IH 52). Rovněž v trojitém stupňování je prezentováno Nietzscheovo "přehodnocení všech hodnot" v etice: "všecka morálka spočívá v tom: chtít být silný, mít moc" (IH 52), "silnému všechno je dovoleno – také násilí" (IH 52) a "Nietzsche přehodnocuje: Národnost, podle Nietzsche, to je národ pánů, kteří v sobě pociťují svoji Herrennatur. Takový národ železem, násilím, jakkoli, ze slabých národů tvoří, co jemu se líbí" (IH 52). Vidíme, že tyto tři kroky jsou – vědomě či nevědomky – vždy seřazeny podle kritéria vzrůstající nebezpečnosti.

Zabývá-li se Masaryk Nietzscheovým myšlením podrobněji, pak většinou s úmyslem je diskreditovat. Učení o věčném návratu je mu "doznání[m], že [Nietzsche] nemůže dál" (IH 54). Proti kritice dekadence je užita Nietzscheova vlastní dekadence – jako by on sám na tento paradox výslovně nepoukázal: "Odhlédneme-li od toho, že jsem dekadent, jsem také jeho protiklad" (KSA 6, 266). Proti nadčlověku je nasazen Zarathustrův "soucit s vyšším člověkem" (KSA 4, 408) – avšak pod nesprávným praporem: jako "soucit s *nadčlověkem*" (IH 54; zdůraznil U. H.). Duchovní originalitu Masaryk svému protivníkovi veskrze upírá. Spatřuje v jeho myšlení pouhou sumu z nauk jeho předchůdců:

⁷ F. Peroutka: *Nikoliv nepřítel*, in *Sluší-li se býti realistou (Výbor z literární publicistiky)*, Praha 1993, s. 181-210.

⁸ Nietzsche je citován – s udáním čísla svazku a stránky – podle: *Sämtliche Werke (Kritische Studienausgabe in 15 Bänden)* [KSA], ed. G. Colli – M. Montinari, München 1980.

Tuším, že již vidíte, že vlastně nové myšlenky Nietzsche nepodává (...). Slyšíme Stirnera skoro doslova, v mnohé věci Schopenhauera, Darwina a jeho učení o boji a výběru. Pokud jde o analýzu psychologickou, je v něm hodný kus Dostojevského (IH 53).

Přehlíží přitom, že ústřední motivy Nietzscheovy filozofie se rozvíjejí právě z obratu *proti* Schopenhauerovi;⁹ že Nietzsche objevil Dostojevského teprve v předposledním roce svého tvůrčího života;¹⁰ že se jméno Maxe Stirnera u Nietzsche ani v díle, ani v dopisech vůbec nevyskytuje; a konečně, že Nietzsche byl přesvědčen, že jen "učený dobytek" by jej mohl podezřívat z darwinismu (KSA 6, 300). Ještě podivuhodnější než duchovní předkové, které tu Masaryk Nietzscheovi podsouvá, je však závěr, který vzápětí z této své anglicko-německo-ruské genealogie vyvodí:

Jeho filozofie je ven a ven německá. Německost je v subjektivismu a individualismu, až egoismu (IH 53).

Zda může za "skrz naskrz německého" platit někdo, kdo se "ve svých nejhlubších instinktech všemu, co je německé," cítí tak cizí, "že už pouhá blízkost Němce zpomaluje [jeho] trávení" (KSA 6, 288) – to zde nemůžeme zkoumat. Zajisté může "utrpení z Německa" (Thomas Mann) patřit k bytostným rysům intelektuálního německví. Leč Masarykovi jde stěžejně o podobné subtility. O Nietzscheovi, který Německem trpěl, nic neví – či spíše: nechce vědět. Jak by mohl jinak vykládat filozofovu nenávisť vůči pruské politice tak, že Nietzscheovi pruská vůle utlačovat slabší národy ještě nestačí (IH 52)? Ve své přednášce z roku 1901 Masaryk ovšem dosud neformuluje přímo rovnici: Nietzsche – nehumanita – Německo. Kdo mu však v tomto smyslu rozumí, nebude zcela na omylu. Neboť právě to je směr, jímž Masaryk myšlenku o Nietzscheově výslovné "německosti" v následujících letech rozvíjí.¹¹ Vrchol tohoto vývoje tvoří nejspíše Masarykova kniha *Nová Evropa* z roku 1920. Zde je myslitel, jehož "maximou" bylo: "Nestýkat se s nikým, kdo se účastní toho prolhaného podvodu s rasami" (KSA 12, 205), odhalen jako "průkopník pangermánské rasové mystiky":

Darwinův přírodní zákon o přetrvání způsobilého opravňuje pruský militarismus; Nietzsche Němcům dal jedině a hlavní příkázání – vůli k moci, vůli k síle, vůli k vítězství!

⁹ Srov. F. Decher: *Wille zum Leben – Wille zur Macht (Eine Untersuchung zu Schopenhauer und Nietzsche)*, Würzburg-Amsterdam 1984; jakož i G. Goedert: Nietzsche und Schopenhauer, in *Nietzsche-Studien* VII, 1978, s. 1-15.

¹⁰ Srov. Nietzscheův dopis F. Overbeckovi ze dne 23. 2. 1887.

¹¹ Srov. *The Spirit of Russia*, cit. vyd. (= *Russland und Europa*, Jena 1913), sv. 2, s. 410: "Stirner, Nietzsche (...) are Teutons."

(...) Pangermáni, jak vidno, věří v hmotu a sílu, v techniku; ne Herder a Schiller, ani Kant, nýbrž Hegel, Feuerbach, Büchner ("Kraft und Stoff"), Schopenhauer [sic], Hartmann a Nietzsche stali se vůdci popruštělých Němců. Tento materialismus docela dobře se spojuje s nacionální a rasovou mystikou, kterou pangermáni čerpají z Francouze Gobineaua, z Nietzsche, Schopenhauera [sic], Hartmanna aj. (...) Pangermáni vědomě udržují a šíří nepřátelství a nenávisť k sousedním národům, zejména k Slovanům; obzvláště Čechové, pro své zvláštní postavení světové, jsou Němcům trnem v oku.¹²

Zdá se, že to je Masarykovo poslední slovo na téma Nietzsche. Ještě ve *Světové revoluci* z roku 1925 je mu Nietzsche "filozofickým hlasatelem hohenzollernských parvenuů a pangermánského absolutismu"¹³. Opakovaně vede paralely mezi Nietzscheovou filozofií a pruským státem a neodřekne si ani asociaci "plavé bestie" s Germánem.¹⁴ Tak se Nietzsche, který si mylně přičítal k dobru, že v jeho žilách koluje slovanská a "nejméně německá" krev (KSA 6/268), sám nepozorovaně mění v jakousi bestii pro Slovany.

Bylo by ovšem jednostranné vidět v Masarykově vztahu k Nietzscheovi jen to, co je dělí. Nejvíce se svému protivníkovi blíží paradoxně právě tam, kde se od něho co nejostřeji distancuje: v jeho "válečné praxi" (KSA 6/274). Neboť ani Masarykovi neběží vlastně o osobu, kterou napadá – stejně jako Nietzsche používá "osobu jen jako silné zvětšovací sklo, jímž lze ukázat obecnou svízeľ" (KSA 6, 274). Tato svízeľ je tu primárně politická a nazývá

¹² T. G. Masaryk: *Nová Evropa (Stanovisko slovanské)*, Praha 1920, s. 40-42. V posmrtně publikované replice na Šaldovu kritiku své *Světové revoluce* z roku 1925 se Masaryk hájí proti výtce, že pochopil Nietzsche "jako duchovního otce pruského pangermánství" (srov. F. X. Šalda: Na okraj Světové revoluce, *Kritické projevy* 13, Praha 1963, s. 68; T. G. Masaryk: Šaldův český román, in V. Černý: FXŠ – TGM, *Tvorba a osobnost I*, Praha 1992, s. 211-216; původně in *Host do domu* 1967). Na Šaldovu obhajobu budiž uvedeno dvojí: 1. třebaže Masaryk ve *Světové revoluci* takové pojetí Nietzsche neformuluje *expressis verbis*, přece je *implicitně* sugeruje (viz níže); 2. v *Nové Evropě* je Nietzsche v každém případě zcela jednoznačně zařazen mezi otce pruského pangermánství.

¹³ T. G. Masaryk: *Světová revoluce (Za války a ve válce 1914-1918)*, Praha 1925, s. 415. Proti tomu budiž připomenut například Nietzscheův záznam z přelomu let 1888-89: "Neznám nic, co by bylo v hlubším rozporu s *vznešeným* smyslem mé úlohy, než toto prokletíhodné podněcování k národnímu a rasovému sobectví, které si teď činí nárok na označení 'velká politika'; nemám vůbec slov k vyjádření svého pohrdání duchovním nívau, které věří, že je nyní v postavě německého kancléře a s pruskými oficiřskými atitudami domu Hohenzollernů povoláno řídit dějiny lidstva" (KSA 13, 640). Srov. též P. Bergmann: Nietzsche, Friedrich III and the Missing Generation in German History, in *Nietzsche-Studien* XVII, 1988, s. 195-217.

¹⁴ *Světová revoluce*, cit. vyd., s. 412-413 a 426. O "plavé bestii" se mluví na s. 413. Že tato bestie u Nietzsche neznamená Germána, nýbrž klasickou metaforu lva, prokázal D. Brennecke: Die blonde Bestie (Vom Missverständnis eines Schlagworts), in *Nietzsche-Studien* V, 1976, s. 113-145.

se Německo.¹⁵ Ironie tkví v neznalosti, s níž Masaryk pokřtil tuto svízeť právě jménem toho, jenž sám Německo pociťoval jako mučivou svízeť. Mezi oběma vskutku existuje – odhlédneme-li od jejich zásadně odlišného názoru na demokracii – řada spřízněných rysů:¹⁶ Boj proti určité únavě vlastní epochy a s ním spojená záliba v dřívějších silných údobích; kritické hodnocení historie podle jejího užitku pro přítomnost; dokonce i starost, že by v demokracii mohlo být individuum rozdraceno masou (což pro Masaryka nebyla přirozeně námitka proti demokracii jako takové). Abychom byli vůči Masarykově nespravedlnosti k Nietzscheovi spravedliví, musíme mít na zřeteli, že citáty uváděné zde na Nietzscheovu obranu nemohl Masaryk kolem roku 1900 vůbec znát. I zde se Nietzsche jeví jako oběť ediční politiky své sestry, která před veřejností tajila vše, co prokazovalo, že je "dobrý Evropan" (KSA 14, 472). Za svou pověst teutonského darwinisty, která na něm tak pevně ulpěla, vděčí Nietzsche především jí.¹⁷ Masarykovi lze tedy vyčítat jen tolik, že slepě věřil soudobému obrazu Nietzsche, místo aby studoval originál. Neboť ten, kdo si dal tu práci a Nietzscheovy uveřejněné spisy vskutku četl, jako například F. X. Šalda nebo O. Březina, mohl mu už tehdy celkem dobře rozumět.

¹⁵ A. Měšťan vysvětluje Masarykovy útoky na Nietzsche "nesmiřitelností vůči Nietzscheovi protikřesťanskému postoji" (Die erste Nietzsche-Rezeption bei den Polen und Tschechen, in *Nietzsche-kontrovers*, sv. V, ed. R. Berlinger – W. Schrader, Würzburg 1985, s. 49). Masarykovo explicitní výhrady vůči Nietzscheovi svědčí spíše o důvodech *politických* než *religiózních*.

¹⁶ Srov. E. Rádl: *Masaryk a Nietzsche, Úvahy vědecké a filozofické*, Praha 1914, s. 98-128; dále J. Patočka: *Tři studie o Masarykovi*, ed. I. Chvatík – P. Kouba, Praha 1991, s. 34-38 a 99-103.

¹⁷ W. Kaufmann poukazuje na to, že se "Nietzscheova legenda" obzvlášť houževnatě udržovala v anglicky mluvících zemích (*Nietzsche: Philosopher – Psychologist – Antichrist*, Princeton 1950, 4. vyd. 1974). Jelikož byl Masaryk silně ovlivněn anglosaskou filozofií, musíme předpokládat, že jeho předsudky vůči Nietzscheovi byly touto cestou ještě posíleny.